

Gräsgårds kyrkogård

Sydölands församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Magnus Johansson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historisk	5
Ölandsresenärer	6
GRÄSGÅRDS KYRKOGÅRD	
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	10
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	13
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGÅRDEN I DESS HELHET	18
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentariska. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering, med början i Kalmar läns del av Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för vården av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövärden.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistoriska värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill göra anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså kyrkogårdsförvaltningen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Östergötlands län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinnsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydsandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinarie döme, inom Linköpings stift. Ordinarie dömena inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinarie dömen. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras

bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons ”Öländska personminnen”, där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnhild Boströms skrifter i serien ”Sveriges kyrkor, Öland” som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. ”Sveriges kyrkor, Öland” finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

GRÄSGÅRDS KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Gräsgårds kyrka 1:1, Gräsgårds socken, Mörbylånga kommun, Ölands södra härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningstal: 1880: 981 inv., 1958: 490 inv., 2002: ca 160 inv.

Kyrkomiljön

Gräsgårds kyrka är belägen på Ölands sydöstra sida. Liksom flera av de kyrkor som finns på öns östra sida ligger Gräsgårds kyrka på den Östra landborgen. Denna består av strandvallar som bildats under de olika utvecklingsstadier som Östersjön gått igenom. På den Östra landborgen går landsvägen. Utmed denna ligger kyrkplatsen i Gräsgård, ungefär mitt i socknen. Här har kyrkan legat sedan tidig medeltid. I socknen finns förhistoriska lämningar från sten- brons och järnålder. Mest framträdande är dock spåren från järnåldern bl a i form av Eketorps borg. Omedelbart söder om kyrkan och kyrkogården ligger den före detta prästgården, som sedan 1991 inte längre är i församlingens ägo. Fram till 2006 låg en skolbyggnad ett hundratal meter söder om kyrkan men den brann då ner till grunden. Kvar finns fortfarande den fd småskolebyggnaden från 1926. Kyrkan och kyrkogården omges i övrigt av flera gårdar med aktivt jordbruk.

Kyrkan

Kyrkan har ett medeltida ursprung som idag delvis är bevarat i tornet och korets östra vägg. I vapenhuset och tornets första våning är flera medeltida valvbågar synliga. Kyrkans exteriör har bevarat mycket av det uttryck den fick i samband med renoveringen 1884. Tornspirans utformning har förenklats men har ändå bevarat sin nygotiska karaktär. Interiört har 1900-talets renoveringar inneburit att stilrenoveringen från 1884 långsamt har skalats av. Bytet av bänkar 1952-53 samt det successiva borttagandet av väggmaleriet är de största förändringarna. Idag påverkas upplevelsen av kyrkorummet också av den färgsättning som kyrkan fick vid renoveringen 1980-81.

Kyrkogårdens historik

De förhistoriska lämningarna i form av gravfält nära kyrkan visar att platsen har en lång historia som centrum i bygden. På kyrkogården har det hittats en hällkista. Den första kända kyrkan i Gräsgårds socken är den stenkyrka som byggdes under 1100-talet och kring denna anlades en kyrkogård. Den medeltida kyrkogårdens utsträckning och utseende vet man inget om.

Från 1600-, 1700- och 1800-talen finns flera avbildningar av kyrkan och ibland är också kyrkogården med. På en karta över Gräsgård från 1641 är kyrkogården ett rektangulärt område med kyrkan placerad i den södra delen. Kyrkogårdens utsträckning åt norr var inte lika stor som senare. Denna bild bekräftas av avbildningar från 1700-talet. På Petrus Frigelius bilder från 1753 är kyrkogården fortfarande rektangulär till formen. Platsen omgärdas av en mur. Ingångar som markeras av enkla stigluckor finns i öster, väster och söder. Söder om kyrkogården har Frigelius ritat ut två mindre byggnader. Förmodligen är det ett boningshus och en lada som tillhörde prästgården. När N. I. Löfgren avbildar kyrkan och kyrkogården 1816 återfinns murar och ingångarnas placering på samma platser. Ingångarna har dock fått mer påkostade stigluckor. De murade stigluckorna hade tillkommit 1773 och 1803. I det nordöstra hörnet av kyrkogården syns den byggnad som fortfarande står där. När Löfgren ritade av den hade den bara stått på det stället i två år.

År 1885 rensades kyrkogården från gamla hällar, plöjdes och planerades om. Detta tillvägagångssätt gör att det finns få gamla vårdar eller andra spår bevarade på Gräsgårds kyrkogård.

År 1945 planerades och dränerades den gamla kyrkogården och 1950 utvidgades den åt väster. Hur kyrkogården såg ut efter dessa åtgärder går att ana sig till genom fotografier. Bilder i Kalmar läns museums arkiv visar hur kyrkogårdens södra sida såg ut i början av 1950-talet. Många av gravvårdarna känns igen från idag. Men istället för gräs på marken finns där låga häckar av buxbom, och krattat grus på gångar och gravplatser. Rygghäckarna av tuja är troligen desamma som fortfarande finns kvar.

Södra sidan av kyrkogården, år 1953.
foto Kalmar läns museum

Bild från samma tid i en annan vinkel.
foto Kalmar läns museum

När det på 1940-talet åter började planeras för att få plats med fler gravsättningar på kyrkogården valde man att utvidga i stället för att ta bort allt det gamla. 1949 beslutade kyrkostämman att utvidga kyrkogården med ett område i väster som församlingen redan ägde samt ett område som skulle inköpas av prästgården. Förslag till ordnande upprättades av länsarkitekt Åke Strindberg, Kalmar, 1945. Den gamla muren i väster togs bort men trädraden med askar fick vara kvar och tillsammans med en remsa gräsmatta markera den gamla gränsen. Gravkvarteren skulle förses med gräskanter och större områden sås helt in med gräs. I väster skulle ett stort träkors placeras, men detta kom aldrig till utförande. På den platsen är sedan början av 1960-talet en ceremoniplats för bl.a. utomhusgudstjänster belägen. Ceremoniplatsen pryds av ett stort kors i kalksten. Domkapitlet sade i sitt yttrande över förslaget att man borde ”undvika stenkanter kring gravplatserna samt singel eller grus i skarpa färger”.

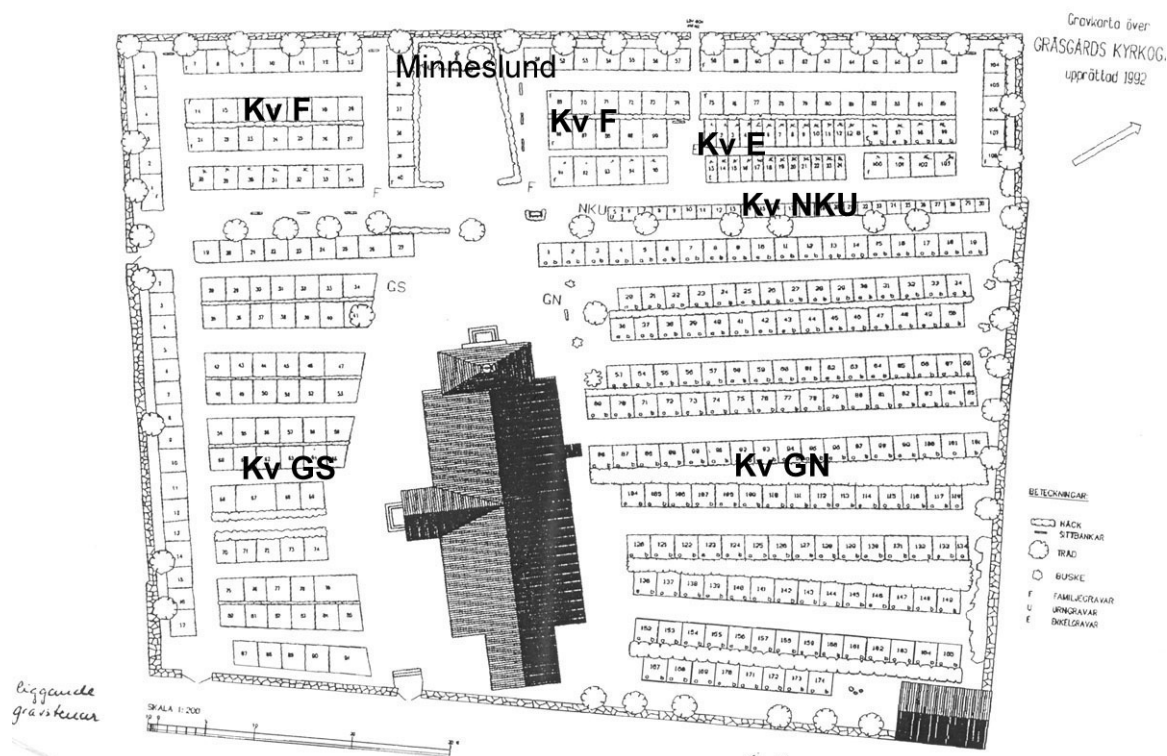
Från 1960-talet och framåt har Gräsgårds kyrkogård genomgått samma sorts förändring som de allra flesta andra kyrkogårdar. Utvecklingen har gått mot en förenkling av kyrkogården. Många detaljer som grusade gångar och gravar, infattningshäckar av buxbom eller stenramar har tagits bort och ersatts med gräsmatta.

1980 påträffades tre gravar och rester av en grundmur i samband med grävningsarbete för VA. Gravarna borde vara från nutid från en borttagen gravplats eftersom de låg i linje med övriga gravrader. Grundmuren låg i linje med kyrkans långhusgavel och kan vara en

fortsättning på denna. Troligen var det rester av sakristian från 1700-talet som påträffades. Den var belägen mitt för långhusets nordöstra hörn.

I början av 1990-talet ändrades ceremoniplatsen väster om kyrkan till minneslund. Den togs i bruk den 11 maj 1993.

2005 får församlingen ett sjuårigt tillstånd att utföra trädvårdsåtgärder enligt trädvårdsplan. Detta arbete påbörjades 2005.

Gravkarta över Gräsgårds kyrkogård

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Gräsgårds kyrkogård är i det närmaste rektangulär till formen. Kyrkan ligger i den sydöstra delen av kyrkogården med de största gravytorna norr om kyrkan. Det finns dock gravplatser runt hela kyrkan. Kyrkogården är indelad i fem kvarter, GS, GN, E, F och NKU. De tre sistnämnda tillkom vid en utvidgning ca 1950. I de äldre kvartererna dominerar gravvårdar från omkring 1900 och fram till 1950-talet, men även yngre vårdar förekommer. Det finns en hel del lediga gravplatser. Den gamla delen av kyrkogården omges av stora askar som ger platsen en lummig karaktär i det annars öppna sydöländska landskapet.

Omgärdning:

Hela kyrkogården omges av en kallmurad kalkstensmur. Bitvis har muren förstärkts med cement. I norr är muren på några ställen grundlagd på valvbågar som fördelar tyngden över några sankta partier. Ett par meter norr om den norra ingången på östra sidan finns en stötfog i kyrkogårdsmuren. Detta är förmodligen ett spår efter en äldre grindöppning.

Ingångar

Det finns tre grindöppningar till kyrkogården, två i öster och en i söder. I den norra av de två i öster sitter svartmålade smidesgrindar med en inskription som daterar dem till 1864. Den södra av portarna är bredare och har förmodligen tillkommit på 1950-talet. Porten i söder har en enkel smidesgrind. Den används inte idag eftersom den vetter mot den f.d. prästgården.

I den östra muren, intill byggnaden i kyrkogårdens nordöstra hörn, finns en klivstätta. Den består av en flisa på högkant i en öppning i muren. Det är osäkert hur gammal den är. Den finns inte med på N.I.Löfgrens teckning från 1816.

Grindarna från 1864 i den östra muren.

Klivstättan i östra muren.

Vegetation

Trädkrans: Runt hela den gamla delen av kyrkogården finns en trädkrans av stora askar. Utmed kanterna på den del som utvidgades omkring 1950 växer oxlar.

Övrigt:

Vid kyrkans västra sida står två robinior, samt några friväxande buskar. I anslutning till vattenkaret finns en hög klippt häck av oxbär.

Se vidare i "Besiktningssprotokoll samt trädvårdsplan för Gräsgårds kyrkogård, Öland, 2004".

Gångsystem

Idag är alla gångar insådda med gräs. Två av gångarna på södra sidan om kyrkan består av glest utplacerade kalkstensflisor i gräsmattan. Samma typ av gångar finns även på kyrkogårdens nyare del i väster.

Gravvårdstyper

De äldsta gravvårdarna på Gräsgårds kyrkogård är kalkstenshällen över kyrkoherdarna Tribergius som sitter monterad på kyrkans västfasad och kalkstenstumban med häll över kyrkoherden Donner söder om kyrkan. Hällen över Tribergius är från slutet av 1600-talet och tumban över Donner är från slutet av 1700-talet. Under 1800-talet försvann de liggande vårdarna till förmån för de stående. Dessa tillverkades vanligen lokalt och bär därför liknande drag. Flera av dess står idag uppställda mot den norra kyrkogårdsmuren. I slutet av 1800-talet blev de höga vårdarna av svart eller grå granit moderna tillsammans med mindre vårdar i

samma material och utförande. Vid den här tiden fanns fler konstruktningar som inspirerade till vårdarnas utformning. En av dessa var nationalromantiken. Karaktäristiskt för gravvårdar som är nationalromantiskt inspirerade är oslipade ytor och asymmetriska krön. Tanken är att gravvården ska efterlikna förhistoriska gravmonument och runstenar. En annan viktig influens som blir allt vanligare under början av 1900-talet är antiken. Denna konststil kallas klassicismen. Typiska drag hos gravvårdar är symmetriska krön, slipade ytor och dekorelement som urnor, draperingar och kransar och girlanger av löv. Sådana höga vårdar i svart granit är vanliga på Gräsgårds kyrkogård. När det gäller dekoren på gravvårdarna var också den kristna symboliken naturligtvis också viktig. Vanliga kristna dekorelement var t.ex. kors, facklor, oljelampan och duvan. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 förefaller det ha varit vanligt att man införskaffade en stor familjevård. Varje grav inom familjegravplatsen markerades med en gravkulle överväxt med murgröna. Längre fram i tiden blir den klassicistiska stilen alltmer framträdande när det gäller gravvårdarnas utformning. Viktiga drag hos gravvårdar från 1930-50-talen är den symmetriska uppbyggnaden med parställda pelare samt de raka eller flackt trekantiga krönen. På de flesta kyrkogårdar infördes regler för hur höga gravvårdarna fick vara. I Gräsgård fick vårdarna vara högst 70 cm höga. Från slutet av 1950-talet och framåt blev gravvårdarna enklare och mer enhetligt utformade. Vårdarna är rektangulära med ett enkelt kors eller blomsterslinga som dekor. Särskilt tydligt är det i den västra delen på Gräsgårds kyrkogård. På 1970-talet började man att dekorera gravvårdarna med talldungar och uppgående solar. Under 1990-talet kan man se en uppluckring av bestämmelserna kring gravvårdarnas utformning. Idag är formerna mer varierande och ofta mjukare.

Under 1900-talets första hälft var det vanligt att man omgärdade gravplatserna och belade dem med grus. På Gräsgårds kyrkogård har funnits omgärdningar i form av häckar och stenramar. Idag finns endast enstaka rester kvar av detta. Under 1900-talets första hälft var det också vanligt att ange den dödes yrkestitel på gravvården. På Gräsgårds kyrkogård finns många gravvårdar med titeln lantbrukare. Titlarna försvann i det närmaste i mitten av århundradet. Under senare år har en ny form dykt upp. Gravvården får en dekor som knyter an till den dödes intresse eller yrke, men detta har ännu inte blivit vanligt på Gräsgårds kyrkogård. På landsortskyrkogårdar har det under hela 1900-talet varit vanligt att ange från vilken by eller gård den döde kommer. På Gräsgårds kyrkogård finns det angivet på majoriteten av vårdarna.

Minneslund

Minneslundan ligger på den utvidgade delen i väster och tillkom i början av 1990-talet. Tidigare hade området använts som ceremoniplats. Platsen avgränsas av höga tujahäckar och smyckas av ett högt, närmast monumentalt, kors i kalksten från början av 1960-talet.

Byggnader

I det nordöstra hörnet av kyrkogården står en byggnad som flyttades dit 1814. Det byggdes av material från en gammal sockenstuga eller materialbod och gjordes så högt att det kunde rymma sockenmagasinet på den övre våningen. Huset är putsat och vitmålat under ett sadeltak med tvåkupigt lertegel.

Byggnaden från 1814 i kyrkogårdens nordöstra hörn.

Trädkransen och de höga familjgravvårdarna markerar gränsen mellan den gamla kyrkogården och utvidgningen från omkring 1950.

Övrigt

Utmed den norra kyrkogårdsmuren står många gravvårdar som tagits bort från sina ursprungliga platser. Det rör sig främst om kalkstensvårdar från sent 1800-tal och mindre vårdar i svart granit från tidigt 1900-tal. Dessa vårdar är inte så vanliga längre ute på kyrkogården. Det finns därför ett stort kulturhistoriskt värde i att vårdarna fortfarande finns att beskåda för besökare på kyrkogården. Även närmast kyrkan, på södra sidan, står två kalkstensvårdar från sent 1870-talet musealt uppställda. Samtliga dessa kalkstensvårdar bör föras upp på församlingens inventarieförteckning.

Kalkstensvårdar vid norra muren.

Granitvårdar vid norra muren.

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter GS

Allmän karaktär

Kvarter GS ligger söder om kyrkan. Det har karaktären av ett kvarter med hög status med många påkostade vårdar i svart granit. De ryggställda vårdarna är ordnade i rader i nord-sydlig riktning med höga rygghäckar av tuja emellan. Marken är helt insådd med gräs.

Kvarter GS från söder. Kyrkoherde Donners tumba till höger.

Den enda kvarvarande gravplatsen med stenram och grusad yta. Kvarter GS.

Gravårdstyper

Kvarteret domineras av höga svarta granitvårdar från omkring år 1900 och knappt fyra decennier framåt. I kvarteret finns nästan alla förekommande varianter av den typen av vårdar. Där finns höga platta vårdar, obelisker, socklar krönta med urnor samt kors på fundament. Men det finns även både äldre och yngre vårdar i kvarteret. Äldst är tumban i kalksten över kyrkoherde Donner från 1794. I kvarterets östra del står ett en kalkstensvård som har formen av ett kors i en cirkel. Den är rest över hemmansägaren O P Enström, 1890. I kvarteret återfinns den enda gjutjärnsvården som finns på kyrkogården. Det är ett kors, uppskattningsvis från sent 1800-tal. Till de mer monumentala vårdarna får man räkna Knut Olssons storslagna vård med tillhörande stenram. Den är från 1941 och är det enda kvarvarande exemplet på en gravplats med grusad yta på Gräsgårds kyrkogård. Från 1940-50-talen finns exempel på låga vårdar av företrädesvis röd kalksten.

Äldre kalkstensvård.

Kyrkogårdens enda gjutjärnsvård.

Typisk påkostad familjevård i svart granit.

Granitvård med urna på sockel.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteret har en tydlig karaktär av ett burget område med många påkostade vårdar. Områdets struktur är idag starkt förenklad men har sina rötter i det tidiga 1900-talets rika kyrkogårdskultur präglad av krattade grusytor och omsorgsfullt tuktade infattningshäckar. I jämförelse med kvarteret på norrsidan av kyrkan där vårdarna inte är lika ståtliga tydliggörs

de olika ekonomiska förutsättningarna för socknens invånare i äldre tider. I detta faktum ligger ett socialhistoriskt värde. Av vårdarna lägger man särskilt märke till de höga svarta granitstenarna från tidigt 1900-tal. I kvarteret finns även några få äldre vårdar av kalksten, av vilka särskilt gravtumben över kyrkoherden Donner bör nämnas. Kalkstensvårdarna bör tillsammans med gjutjärnskorset föras upp på församlingens inventarieförteckning. Många av vårdarna bär på person- och lokalhistoriska värden både genom titlar på stenen men också genom minnet av personen som är begravd under vårdan.

Kvarter GN

Allmän karaktär

Kvarteret ligger på norra sidan av kyrkan och har liknande struktur som kvarter GS på södra sidan. De ryggställda vårdarna är ordnade i nord-sydliga rader med rygghäckar. Häckarna är emellertid mycket lägre på norrsidan och är av oxbär istället för tuja. Mitten av kvarteret markeras av en hög rygghäck av syren. En syrenhäck finns även planterad utmed norra kyrkogårdsmuren, intill den vitputsade byggnaden i kyrkogårdens nordöstra hörn. Samtliga gravplatser och gångar är insådda med gräs. Gravvårdarna är av varierande åldrar. Kvarteret har en påtagligt lägre profil genom att där inte finns lika många höga vårdar som på den södra sidan.

Kvarter GN från öster.

Tidstypisk vård i röd kalksten från 1940-talet

Kalkstensvård från 1891.

Vård i svart granit med titeln

Gravvårdstyper

Den äldsta vården i kvarteret är av kalksten och är från 1890-talet. Därefter finns de flesta decennier representerade med respektive stil på vårdarna. De mindre och enklare vårdarna är fler än på södra sidan, även om det finns påkostade vårdar också. Särskilt utmed kvarterets västra gräns, som innan utvidgningen ca 1950 utgjorde yttergräns för kyrkogården, återfinns många stora vårdar. I kvarteret finns Gräsgårds kyrkogårds enda trävård. Det är ett ekkors med en inskriptionsplatta av metall som restes 1941 över två okända sjömän som hittats vid kusten.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteret har en enklare karaktär med mindre vårdar än det på södra sidan. Detta visar på att norrsidan ofta sågs som den mindre statusfyllda sidan att bli begravd på. Genom att denna företeelse så tydligt syns har kvarteret ett socialhistoriskt värde. Strukturen med större familjevårdar utmed kyrkogårdens ytterkanter är också vanlig på många kyrkogårdar under nästan en hundraårsperiod, från 1850 till strax före 1950. Hos enskilda gravvårdar finns också lokal- och personhistoriska värden att värna dels genom de titlar som finns angivna, dels genom den kunskap som finns om en del av de gravsatta. Den äldre kalkstensvården i kvarterets östra del bör tillsammans med kalkstensvårdarna som står sekundärt uppställda utmed den norra kyrkogårdsmuren föras upp på församlingens inventarieförteckning.

Kvarter E, F och NKU

Allmän karaktär

Dessa kvarter tillkom när Gräsgårds kyrkogård utvidgades åt väster ca 1950. Kvarterens gestaltning är delvis en anpassning till den befintliga kyrkogården. Som exempel på detta ses muren av kalksten, som är en förlängning av den gamla muren, och förekomsten av en trädkrans. Flera andra detaljer är däremot typiska för hur en mer modern kyrkogård utformades på 1950-talet. De enhetligt låga vårdarna som underordnar sig helheten är typiskt för andra hälften av 1900-talet. Området är uppdelat i mer intima rum genom avgränsande höga häckar, som de runt minneslunden. Minneslundens höga kors av kalksten är monumentalt i sin utformning. På marken markeras gångar av glest utplacerade gångstenar av kalkstensplattor. Till sittbänkarna och vattenkaret har också kalksten använts på ett gestaltningsmässigt medvetet sätt. Urngravsområdet, kvarter NKU, består av en enkel rad med vårdar, som inte skiljer sig från de andra från samma tid genom annat än att de står något tätare. Kvarteret togs i bruk år 1956.

Västra delen av kvarter F, från söder.

Kvarter E och F från öster.

Gravvårdstyper

I kvarteren förekommer uteslutande enhetligt låga eller liggande vårdar i främst grå granit, i samma utförande som tidigare beskrivits i det inledande avsnittet om gravvårdstyper på kyrkogården. Ett undantag är dock en liten tumba i kalksten över riksdagsmannen Tornegård som finns i urngravskvarteret NKU.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteret har ett kulturhistoriskt värde som ett välbevarat exempel på 1900-talets moderna utformning av kyrkogården. Gräsgård är ett relativt tidigt exempel på en stil som kom att bli den förhärskande under flera decennier. Det monumentala kalkstenskorset i minneslunden har både konstnärliga och hantverksmässiga värden. Detsamma gäller för tumban i kvarter NKU. Hos enskilda gravvårdar finns också lokal- och personhistoriska värden att värna dels genom de titlar som finns angivna, dels genom den kunskap som finns om de gravsatta.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

Gräsgårds kyrkogård ligger på Ölands östra sida. De förhistoriska lämningarna på orten vittnar om att platsen varit ett centrum under lång tid. Kyrkogården anlades när den första kyrkan byggdes på 1100-talet. Under sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal utvidgades troligen kyrkogården åt norr. Ytterligare en utökning gjordes omkring 1950 åt väster. Under 1900-talet har kyrkogården genomgått ytterligare förändringar. Gravvårdarna har placerats i raka rader och gravplatsomgärdningar, grusbelagda ytor har nästan helt försvunnit och området har såtts in med gräs. Detta var en utveckling som många kyrkogårdar genomgick från 1960-talet och framåt.

Eftersom Gräsgårds kyrkogård använts under lång tid finns här en blandning av gravvårdar och gravplatsutsmyckningar som berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döden. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, gårds- och bynamn samt titlar. De vanligaste titlarna är lantbrukare och hemmansägare. Den dödes hemort finns angivet på det stora flertalet vårdar. Kalkstensvårdarna från sent 1800-tal, gravhällen från 1600-talet, tumban från 1700-talet samt gjutjärnskorset är särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

På Gräsgårds kyrkogård finns flera ålderdomliga inslag utöver de enskilda gravvårdarna som är både karaktärsskapande och kulturhistoriskt värdefulla. De viktigaste exemplen är kyrkogårdsmuren med klivstätta och smidesgrindar, byggnaden i kyrkogårdens nordöstra hörn och den ståtliga trädkransen av högresta askar. Alla dessa företeelser bidrar till upplevelsen av platsen. Kyrkan och kyrkogården bildar tillsammans med omgivande bebyggelse i form av bl.a. prästgården och skolan en värdefull kulturmiljö som visar på platsens betydelse i socknen.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Gräsgårds kyrka och kyrkogård utgör ett administrativt och religiöst i centrum i socknen med rötterna i järnåldern.
- I kyrkogårdsmiljön finns flera ålderdomliga anläggningar som kyrkogårdsmuren, klivstättorna, smidesgrindarna och boden.
- Bland gravvårdarna på Gräsgårds kyrkogård finns exempel på vårdar från 1600-talet fram till idag.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Lantmäteriet

Boström Ragnhild, Gräsgårds kyrka. "Gräsgård mellan hav och hed". 1993

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Muntliga uppgifter av vaktmästaren Göran Svensson